

АНАЛИЗА НАРАТИВА ПРАВОСЛАВНИХ ИЗБЕГЛИЦА

Ања Абрамовић*
Нови балканолошки
институт, Београд

Апстракт: Рад се бави обновом и оправослављивањем урушене идентитетне избеглице. Православно-социјална подршка је кључни аспект превазилажења трауме. Избеглице се поистовећују са религијским функционерима. Интеграција у верску заједницу јружа безбедности, прихваћање и ослобађање од страха. Анализом историје покушавамо да дубље сагледамо културни шок, психолошку трауму и духовну трансформацију избеглица.

Кључне речи: наратив, рат, сећање, православање, избеглице.

Увод

Последњих година аутори се све више опредељују за анализу наратива него анализу дискурса у проучавању маргинал(изова)них људи (Sremac 2010a; Pavlović i dr. 2006). Наративни приступ нам обезбеђује богато искуство о паду екумене, почетку рата, демонстрацијама, жртвама и преокрету политичког активизма у веру и милосрдни рад. Наративима сазнајемо и како почиње 'нови живот' у Србији, како се одвија оправослављивање и на који начин верски функционери помажу југословенским избеглицама да опросте својим непријатељима и сачувају своју имовину. Осим тога сазнајемо и како се боре са сећањима, страхом и како превазилазе трауму. Наратив нам не показује само слом живота, већ преображај и побољшање његовог квалитета. Иако избеглице својим активностима нису могле да зауставе рат, кроз наративе сазнајемо да су доласком у Србију ипак преузели живот у своје руке: интегрисали се у друштво, стекли капитал, запослили се

* maanjaabramovic@gmail.com.

и добили потомке. Први део рада односиће се на трауматски период живота и пад свега за шта су се борили, а други део рада ће показати преокрет и нови почетак. Утицај религије је кључни фактор у конструисању новог културног идентитета. Питања која се постављају кроз рад су: На који начин се побољшава идентитет избеглица? Која је улога верских функционера у подршци избеглицама? Да ли је рат избеглице приближио Богу? Да ли верска заједница прихвата избеглице? И на крају, да ли се осећају као друштвено прихваћени? Надамо се да ће овај рад допринети бољем прихватању и разумевању избеглица, али и посматрању истих не као дискриминисаних, већ напротив, као жртава чије даље трауматизовање би требало одмах прекинути.

Методологија

Циљ рада је да прикаже позитивну страну трауме и психолошки напредак избеглица. Иако се примећује да избеглице имају негативне психолошке последице попут сећања, страха и кошмара који се не могу избрисати, упркос свему су успели да се интегришу у друштво, првенствено у верско, а затим и у шире културно. Истраживање је припремано током октобра 2013. године, када су почели први разговори и трајало је све до марта 2014. године. Прикупљање података је трајало шест месеци, зато што је толико било потребно да се нађу испитаници који желе да испричају своју причу. Било је предвиђено да исповест траје око 60 минута, мада испитаници нису прекидани, па су неке исповести трајале око 120, па чак и до 180 минута. Испитаници су причали сами, понекад смо правили петоминутне паузе и на крају су одговарали на питања. Исповести су снимане, а касније транскрибоване ради лакше анализе и упоређивања догађаја из три земље. Циљна популација биле су југословенске избеглице из три рата: Босне, Хрватске и са Косова. У истраживању је учествовало седморо људи. Назив избеглице се користи за особе које су непосредно пре или за време самог рата напустиле своја места боравка, али више не живе као избеглице у центрима или као подстанари, већ имају сопствена нова места боравка. Испитаници су старости од 28 до 64 године. Највећи део њих је испитан на широј територији Београда (општинама: Земун, Сурчин, Нови Београд) и Пожаревца. Није постојала нека посебна селекција испитаника, услов је био да испитаници желе да поделе своје искуство. У узорку су заступљени испитаници српске националности. Просечна старост испитаника у истраживању била је 47 година. Међу испитаницима 50% је урбано (Сарајево, Приштина, Сисак), а 50% рурално.

Међу повратницима је само старије рурално становништво. Урбане и младе руралне избеглице су заувек остале у Србији и немају намеру да се враћају. Просечан број деце по испитанику је 3,33. Испитаници су високообразовани, што је предуслов њиховог доброг материјалног благостања. Међу испитаницима није било оних који су доживели теже трауме попут убиства члана породице или повреде сопственог тела. Напомињемо да су имена која се помињу у тексту заиста њихова. По узору на друге ауторе постојала је мала надокнада за информанте у виду воћа, кафе и колача (Жикић 2011: 48–49).

Посттрауматски стресни поремећај (ПТСП)

Посттрауматски стресни поремећај (даље ПТСП) се дефинише као анксиозни поремећај који се развија као последица на трауматско искуство. Само 12% популације има предиспозицију за ПТСП. У зависности од степена изложености може изазвати депресију, а понекад и неуротичност. ПТСП подразумева онај део живота који одступа од нормалности а везује се за несрећу попут: рата, губитка брачног друга, смрти члана породице и повезује се са деструктивношћу (Жикић 2011: 790). Код избеглица он укључује: рат, оружани сукоб, верско-етнички прогон, сиромаштво, физичку опасност, могућност губљења сопственог живота, гледања убиства пријатеља, изолованост, стигматизацију и друштвену искљученост (*Исџо*: 799). Жртве углавном нису у стању да себи протумаче сопствене трауматичне нарације (Sremac i Veuk 2010b: 269). Реч траума означава инцидент, емотивно болно искуство, и деле се на индивидуалне (губитак детета, сексуално злостављање, саобраћајна несрећа) и колективне (рат и геноцид) (*Исџо*: 272).

Исти аутори тврде да верујуће жене имају мањи степен ПТСП-а од неверујућих (*Исџо*: 274). После ПТСП-а следе позитивне промене попут побољшања међуљудских односа, већа захвалност за живот, духовност и већа продуктивност (*Исџо*: 276).

Теоријски оквир

Испитаници кроз сопствене наративе презентују идентитет нама, али и себи. Њихова нарација нам објашњава везу идентитета, етноса и религије. Њихов наратив посредује између слушаоца и 'света' из кога наратив долази. Наратив је повезан са искуством које може бити историјско или фиктивно (Sremac 2010a: 52). Испитаници причају

причу о своме идентитету са повлашћеном садашњом личношћу и са смехом се присећају сопственог идентитета без припадности етносу и религији. Наратив може бити синоним за искуство и идентитет (*Исџо*). Негативни догађаји за њих су необјашњиви, па им је због тога потребно неко ново објашњење које се посматра кроз религијску призму. Наративна конструкција стално напредује, па се испитаници презентују у најбољем могућем светлу.

Испитаници се декларишу као верници. Кроз наративе се стално провлачи наглашавање сопствене невидљивости и маргинализације: како их непријатељи нису видели, како су пролазили путевима којима није било могуће проћи пошто су наоружани војници стражарили, као и стигматизацију коју свакодневно преживљавају. Аутори који су проучавали избеглице објашњавају да су маргинализоване групе измештене из достојанственог живота и да такав начин живота доводи до дестабилизације психичког и физичког здравља (Жикић 2011: 783). Аутор наводи да овакве групе углавном себе не доживљавају као припаднике друштва и културе у којој живе (*Исџо*: 786). Највећи проблеми су сиромаштво и друштвена изолованост. Сиромаштво доводи до немогућности очувања и побољшања сопственог здравственог статуса (*Исџо*: 788). Сиромаштво подразумева низак социоекономски статус, незапосленост, низак образовни ниво, осећај несигурности, безнадежности и повећану вулнерабилност на поремећаје менталног здравља (*Исџо*). Друштвена изолованост се односи на институцију, културу и простор (*Исџо*). Аутор напомиње да је њихов јавни и приватни живот и даље трауматизиран (*Исџо*: 790).

Напомиње се да не би требало проучавати само праксу проучаване маргиналне групе, већ и њихов поглед на свет, разлоге и мотиве њиховог социокултурног понашања (Жикић 2007: 39). Он напомиње да је теренско проучавање неопходно, али да је тешко остварити контакт са невидљивим друштвеним групама, чији се припадници не идентификују као такви (*Исџо*: 40). Становништво Србије је у почетку било дистанцирано од избеглица, али се током навикавања и слабљења међусобног културног шока јавила солидарност, посебно после сазнања шта су избеглице претрпеле, па почињу акције прикупљања помоћи око смештаја и самосталног привређивања (Жикић 2005: 76). Иако су навикли на заједнички живот ипак су остале те менталне разлике, староседеоци су дошљаке сматрали примитивним, док су дошљаци негодовали средину у којој живе као наметнуту (*Исџо*: 76–77). Бојан Жикић одваја две групе проучаваних, а то су: маргинализовани и маргинални (Жикић 2011:

785). Избеглице спадају у групу маргинализованих, зато што потичу из друге социокултурне средине, док су маргиналне групе слепи колосек сопствене средине, као што су то сексуалне раднице и корисници дрога (*Истио*). Деца улице спадају у обе групе, док особе са посебним потребама не припадају ни једној групи (*Истио*). Аутор објашњава да су избеглице и даље у фази траумирања, због изолације, сиромаштва, незапослености, али и због стигме, па се према њима понашају дискриминаторски (*Истио*: 789). Срђан Сремац и Сергеј Беук тврде да је најбоља полазна тачка за испитивање односа религије и трауме само суочавање религије са њом (Sremac i Beuk 2010: 271). Аутори даље наводе да само особе које пате по јеврејској и хришћанској религији своје стање замењују рајем (*Истио*). Познато је да се током криза у животу индивидуе или цела друштва окрећу религији, иако егзистенцијалне потребе могу бити неразјашњене или чак потиснуте (*Истио*). Аутори тврде да субјекат није у стању да сам себи објасни трауму, те је религијско значење привођење трауме крају и преведено у смислени догађај који се позитивно завршава (*Истио*). Они заступају став да траума не води у патологију, већ напротив тачка преокрета која води у духовно-психолошки развој (*Истио*: 272–276). Срђан Сремац и Сергеј Беук дају поделу симптома трауме на емотивне и психолошке (*Истио*: 281). Емотивни подразумевају: шок, неверицу, бес, раздраженост, кривицу, стид, самооптуживање, тугу, безнадежност, конфузију, аксиозност, страх, повлачење и изолацију, док психолошки подразумевају: несаницу, ноћне море, лупање срца, лабилност, умор и тензију (*Истио*). Аутори наводе да се може јавити и потреба за психоактивним супстанцама (*Истио*: 282). Зорица Кубурић наводи да су самопоштовање и поверење у друге најбитнији предуслови менталног здравља (Кубурић 2010а: 359). Ауторка је проучавала степен поверења међу православнима, протестантима, римокатолицима и муслиманима у Хрватској, БиХ, Косову и Бугарској и утврдила да су нације унутар себе отприлике подељене на 50% оних који су отворени за друге и 50% оних који не прихватају друге (*Истио*: 364–365). Истраживачки пројекат „Живот у послератним заједницама“ је окупио тим научника који су се бавили избеглицама, њиховим менталним здрављем, њиховим правима, тренутним условима живота и имовином. Аутори су проучавали југословенске ратове у периоду од 1991. до 1999. који обухватају 4 рата: рат у Словенији (27. јуни – 7. јули 1991), рат у Хрватској (1991–1995), рат у Босни и Херцеговини (1992–1995) и рат између НАТО пакта и Србије и Црне Горе (1999). Аутори су проучавали и све могуће облике притисака, застрашивања, дискриминације, рат-

не беде и понижења избеглица на етнички мешовитим територијама (Ораџић и др. 2005: 15–16). Осим тога аутори су се статистички бавили: стамбеним статусом, приходима, незапосленостју и менталним поремећајем избеглица (*Истио*: 56–150). Аутори наводе да ПТСП утиче на снажно урушавање телесног здравственог стања и да могу проузроковати преосетљивост на негативне догађаје, упадање у зачарани круг и пораст психопатологије (*Истио*: 153). Додатак трауми могу изазвати и саме избеглице делима попут: злоупотребе дрога и алкохола, конзумирања цигарета или слабом исхраном (*Истио*). Аутори тврде да је ПТСП ‘нормална реакција на ненормалне догађаје’ без обзира на пол, старост и расу (*Истио*: 154). Оно што следи после стреса је губитак самопоштовања и спуштање на социоекономској лествици (*Истио*: 156). Прелазак у нову средину, из руралне у урбану и обрнуто, може такође изазвати анксиозност и депресију (*Истио*: 156). Низак степен самопоштовања се пројектује идентично на оцењивање других људи и незадовољством животом уопште (*Истио*: 157). Повратници увек имају бољу слику о себи од избеглица (*Истио*: 164). Најбитнији закључци ових аутора су да су БиХ и СЦГ међу десет земаља са највећим бројем избеглица (*Истио*: 183), затим да интеграцијом у друштво опада психопатологија (*Истио*: 185). Саша Недељковић у својој књизи *Часи, крв и сузе* објашњава развој појма етнос који означавао чопор, рој, племе и род; који је касније означавао и мале етничке групе попут братства и племена, али и велике као што је народ (Nedeljković 2007: 12). Од Аристотела се користи за оне који нису ми, за друге/ оне које су сматрали варварима у етноцентричном погледу на свет (*Истио*: 13). У Новом Завету ова реч је означавала оне који нису Јевреји и пагане (*Истио*: 13). Кроз еволутивне фазе означавала је хорду, род, братство, племе, народ и нацију (*Истио*: 16). Више народа чине једну нацију, а и један народ може бити у саставу више нација (*Истио*: 18). Нације се на основу идеологије могу поделити на: етнички и западни модел држава (*Истио*: 19). Прво подразумева традицијску културу, а друго државу (*Истио*). Етничка група је облик социјалне интеграције који делује по принципу везивања пријатеља потчињених вођи који су спремни да се супротставе непријатељу (*Истио*: 24). По аналогном и дигиталном принципу систематизације људи се деле на унутрашње позитивне, унутрашње негативне, спољашње позитивне и спољашње негативне (*Истио*: 28). Аутор наводи да је религиозни идентитет најважнији показатељ националног идентитета, иако може да буде самосталан (*Истио*: 255). Гер Дејзинг у својој књизи *Религија и идентитет на Косову* објашњава да су народи давали своју имовину за врло ниску

цену, и на све начине покушавали да се врате у своју земљу, иако их ни су својој земљи нису много ценили (Dejzing 2005).

Наративни идентитет током рата

Лични наратив нам открива трауматична искуства и неверовање да је рат почео и да почиње да угрожава смисао свакодневног живота. Испитаници су у неверици и рат доживљавали као виц, стрип, филм или распуст.

(...) Јер ја сам рат замишљала као елементарну непогоду, као код земљотреса се измести школа! Како мали Ђокица замишља рат, отприлике! (смеје се)

Ми смо били у муслиманском крају. Виђаш у униформама и све, али ја то нисам схватила као рат, већ као распуст где можемо да се играмо.

Ми нисмо знали шта је рат, па смо куповали конзерве и месо. Мислимо ко у стрипу.

Гледао сам филмове, смејао сам се како лети све око тебе, а ништа те не повређује, и трчиш и ништа. И то ми се десило, сад кад размишљаш.

Почиње ратни заплет, а испитаници губе смисао живота када по граду и аутобусима осећају напетост виђајући снајперисте и пуцање на грађане. Иако су под радном обавезом, схватају да им ту више нема живота.

То је био снајпериста Јука Празина, и отворила се ватра на шетаче, на протестанте.

Све кризе и проблеме трансформишу позитивно у виду сопствених акција обрнутих од стране непријатеља.

Дете ми је рекло: 'Тата, на челу ти је црвени крст!' То је био снајпер. Кренули смо и знао сам да се никада нећемо вратити.

Ја сам имала потребу да изађем и да заједно са њима демонстрирам против рата. Пошао је са мном и мој супруг, и онда смо

ми стали, била је једна огромна застава, носили смо ту заставу, ми смо двоје ишли напред на челу и онда смо им говорили, овај, шта да вичу на српском, говорили смо им: 'Мир одмах!', па онда: 'Баците оружје! Баците оружје!' и тако даље, и знам да су неки моји пријатељи који су седели у кафићима где смо прошли са чуђењем гледали шта ми радимо, а у ствари колику сам имала жељу да говорим против рата!

Након тога је настало опкољено стање града, где је свако ко би се приближио прозору, могао је да буде оборен, погођен од снајперисте. Онда смо се повукли из соба да не би неко страдао и спавали смо у дневном боравку. Неколико ноћи је било баш онако жестоко, буквално је настало ванредно стање.

Испитаници се декларишу као 'разочарани' и 'преварени'. Напомињу да су све информације које су се слале у свет преко медија биле лажне. Док су падале бомбе и гранате и док су се људи склањали од снајпериста, на ТВ програму су приказивали Сарајево уз песму 'Сарајево, љубави моја'. Испитаници говоре да им чак нису дозвољавали ни да дају изјаве на питања новинара како они живе у Сарајеву.

И онда је један, изгледа да је био новинар, питао ме је како ја то доживљавам и шта се дешава у то време у Сарајеву, како ја доживљавам. И хтела сам нешто да му кажем, али су ме опколиле неке девојке које су почеле да причају о томе како је Сарајево идеално за живот, отприлике нека прича братство-јединство, што није већ било тачно, већ је било раслојавање. И ја сам њему онда рекла: 'Ето, видите која је моја слобода у Сарајеву, кад ја вама не могу да дам ни изјаву коју ја хоћу, него ми оне упадају у реч!' Касније сам видела на телевизору да су припадале муслиманском покрету, и очигледно су они нас посматрали, појединце који смо ту ушли с њима заједно и онда су покушавали да своју верзију приче сарајевске пошаљу! Одједном, преко радија, станице су биле које до тада нису постојале, неки Радио М је био у истој згради где ће касније бити Дечија амбасада.

На Косову почињу терористички напади, блокаде путева, убиства полицајаца и убиства цивила. Један од испитаника је радио у МУП-у и био је обавештен о свим немирима оних који су хтели своју републику и других који су хтели да задрже тренутно стање. Прве жртве на Косову били су полицајци, односно униформисана лица, док је у Сарајеву

то био свештеник–младожења. После тога следе напади на обичне цивиле на Косову и у Хрватској, а на свештеникове сватове у Сарајеву.

Женио се један од свештеника и сватови су требали да имају ручак у Старој цркви на Башчаршији, али су њима направили заседу Зелене беретке, те муслиманске снаге.

Онда, застрашивање Албанаца који су радили у државним институцијама, или како су их они називали српским установама, њихова убиства, отимања њих и убијања, стављања на путевима као пример да не треба бити уз Србију, уз власт. На терористичке нападе наша полиција је морала да реагује, и првих јачих конфликта је било у Ликушанима где је било цивила, међу њима су и неке жене, и деца и жене, нису их пустили из своје куће, десило се то што није требало, били су поубијани сви у тој блокади.

У Сарајеву је до првог пуцања дошло на дан муслиманског верског празника, Бајрама. Испитаница објашњава да је то било врло необично зато што муслимани никад нису на тај начин прослављали празник и да је то био знак да битке могу да почну. Испитаници из свих држава објашњавају како су касније схватили да је рат намештен и да се ту управо ради на сатанизацији Срба, а глорификовању 'других'. Осим тога, једна испитаница објашњава да се шест месеци пре тога десило још нешто што је сарајевским Србима било веома необично.

У Сарајеву је био организован скуп различитих врста врачара, црне магије, магова, тако да су и они дали свој допринос целој тој причи (смеје се), а на мој ужас рекла ми је, пошто смо се сви ми дружили, једна Нађа чија је ћерка Ирина ишла с мојом Мартом у разред, рекла ми је: 'Не бој се ништа, наше хоће су обишле око целог Сарајева неколико пута и проучили молитве за мир!' Шта је ко ту учио и ко је шта ту радио (смеје се) и шта се дешавало... У сваком случају, рат је почео на основу свих тих молитава и свих тих чуда рат је почео и то је почело на барикадама.

У Хрватској су Срби испитивани које су нације и на основу тога су злостављани и убијани.

Доживео сам да ме питају које сам националности и било је вређања и да не кажем чега све не. Дакле, 91. се повампирио нацизам усташки. За неколико месеци око 600 Срба је нестало.

Доживео сам разна малтретирања у Сиску, претње: 'Заклаћемо те!', 'Убићемо те!', 'Још си ту?', лупање на врата у два сата ноћу. А 27. на 28. јули '91. пробудио ме сат зидни, било је 2 сата ноћу. Погледао сам и запрепастио се. Два метра далеко од мене била је уперена пушка са пригушивачем. Човек у маскирној униформи са маском на лицу, онај прорез само за очи, а ја беспомоћан ко миш у мишоловци, само сам мало придигао главу очекујући пуцањ. (уздише) Није имао снаге да ме ликвидира, ко зна колко је пута са мном у неком кафићу седео, окренуо се и отишао. После тога нисам више ни спавао у свом граду, него сам спавао у Загребу. Све до 26. августа долазио сам у Загреб на посао, кад ми је једна Хрватица јавила да бежим куд знам јер њен муж и још двојица долазе да ме убију. Ја сам се био јако уплашио, нисам знао шта да радим, то је била сезона годишњих одмора и захваљујући Господу Богу у Кога ја тада нисам ни веровао, нисам био ни крштен, ја сам успео да изађем из града који није велик и у коме смо се сви познавали.

У Босни и на Косову, како испитаници наводе, намештање рата је било спремно и само су биле потребне ситуације – окидачи које ће покренути протеривање народа. У Босни то је било сукоб у скупштини, док су на Косову били убијени Албанци. Испитаници тврде да се осећају као преварени и не могу да поверују да постоје они који стварно желе рат. Када ретроспективно посматрају догађаје, присећају се детаља који су наговештавали намештање рата.

Ја сам суштински радила на Дечијој клиници и кажем постала сам члан, преко пројекта у јануару месецу, пар месеци пре ове приче ушли смо у Дечију амбасаду са тим нашим пројектом. Тада је у Сарајеву дошао Француз један из Београда и који је водио УНИЦЕФ и који је дошао да поздрави формирање Дечије амбасаде као невладине организације. И оно што је мене тада шокирало, а то све човек касније схвати, маскота Дечије амбасаде је већ била направљена, лутка од порцелана која је представљала дете које је потпуно исцепано са сломљеним цветом у рукама, значи ратну жртву. Значи, ако верујеш да неће бити рата и ако се не припремаш за рат, зашто правиш маскоту, разумеш, ратну жртву?

Апсолутно сулудо! И шта се дешава, ја из једне дежуре долазим на пријем тога Француза и Душко Томић који је водио ту Амбасаду долази на пријем и њему предаје маскоту у руке и пошто

није била добро учвршћена, то пада на под и разбија се на хиљаду комада! Можеш мислити како то страшно изгледа! Дечије тело које се у ствари распада! И онда креће као нека глупа прича, добро је кад се нешто разбије и тако! Као да се разбила чаша! За мене је то био симбол тог детета које је страдало! Значи припрема је сва била готова за почетак рата. И тај рат је кренуо опет једном намештеном ситуацијом. У скупштини је дошло до неког сукоба, али су постојали као неки миротворци и неки који су увек за рат, то за рат је увек на српској страни, премда истина није то! Сви су наоружани, сви су спремни и вођени од убачених са стране, о почињању рата, вођењу рата. Рат није спонтано настао, већ теоријом завере, постоје господари рата! Ех, како сада савладати тај ужас кад човек то све покопча, тако настане таква збрка у глави и у души, што је то невероватно! За мене је био ужас само сазнање да рат није нешто спонтано, него да се он фактички намешта! До тада ја нисам то тако доживљавала, мислила сам да долази до сукоба људи, фактички су овде на наше очи људи гурани једни на друге и цела прича се монтирала! Е онда пошто се видело да рат креће, да креће пуцњава, онда смо ми из те Дечије амбасаде кренули да се договарамо да радимо евакуацију. Значи идеја је била врло онако педијатријска, дечија. Замишљала сам да авионима и унпрофорцима који долазе у Сарајево стављамо у авионе и да деца иду ван ратне зоне, као целе школе и разреди.

То је као да смо преварени. Стално се плашимо да опет нешто није намештено!

Када су Американци кренули да нам намештају игру или рат, где је пронађено 48 убијених Албанаца. По неким информацијама норвешких научника, они су установили да су накнадно били обучени ти људи, али тај извештај је после 12 година изашао на видело. Американци су је натерали да напише тај извештај. Пре 4 године је признала да су је Американци натерали да напише тај извештај, да су мушки људи били накнадно обучени у цивилна одела.

Када стање постаје небезбедно испитаници одлучују да своју децу пошаљу на безбедније место и то су углавном били градови Београд и Подгорица. Неки од родитеља су два-три пута покушавали да пошаљу децу, али нису желели да се раздвајају. После учесталих покушава-

ња на крају сву сви послали своју децу на сигурније место. Пртљак са којим су дошли је углавном само једна торба, и то су углавном биле ситнице попут дечије играчке синтисајзера, сувенира Црвене звезде, албуми са фотографијама или барбике. Оно што је испитаницима био главни проблем је немање сопственог аутомобила или његова оштећеност, тако да су били онемогућени да оду до оближњег аеродрома или аутобуске станице. Испитаници су после исељавања деце остајали у својим домовима и ишли на послове. После учесталих покушавања на крају су сви послали своју децу на сигурније место.

Настаје страшан хаос у граду, почињу банде да пљачкају у Грбавици, ту су кренуле организоване пљачке од стране Муслимана, зелених беретки. Експлозије су биле свакодневне. Моја деца су сама остајала, ја сам ишла да радим – на сасвим супротној страни града је болница.

Једном тако инстинктом мајке чула сам да је експлозија била близу моје куће, ни сама не знам како сам дошла до куће. Деца су била испрепадана али жива у кући. Није био атак на нашу зграду, али рецимо једно 50 метара зграда је гранатирана и ја сам тада схватила да наша деца треба да иду из града. Пошто је мој муж био директор, а ја сам била ратни директор Дечије болнице а за нас ни једно ни друго није било у плану да изађемо, требали смо да останемо у Сарајеву. Е сад, како децу извести? Купили смо били аутобуске карте за Београд, спремили и торбе и кренули и дошли до врата аутобуса и рекли: 'Ми ако се сада растанемо од наше деце, ми се можда никад нећемо видети! Ми ћемо остати сво петоро заједно!' И вратимо децу, вратимо торбе, а картама оде један наш пријатељ и његова породица.

Међутим, ситуација се све више компликује, и ми опет схватимо да ипак треба децу да пошаљемо, и то на онај дан кад је кренуло пушкарање у граду. Тада су кошаркашице Црвене звезде биле у граду, требале су да одиграју утакмицу, али је нису одиграле него су се вратиле за Београд! Али зашто њих спомињем? Зато што су оне су биле смештене у Холидејин хотелу и тад је дошло до сукоба у скупштини. Онда је била прича да Караџић и руководство Српске демократске странке су смештени у Холидејину, а да муслиманске снаге опкољавају Холидејин, да би га освојили. Ја сам тада била на вези телефонској са Раиновићем, вођом пута са кошаркашицама, и преко њих смо требали да децу са кошаркашицама Звезде пошаљемо, али та акција нам није успела! Кошаркашице су на неки споредни излаз изашле и ау-

тобусом су кренуле за Београд. Ми нисмо успели да децу доведемо и онда смо их следеће јутро повели на аеродром, да их пошаљемо авионом. И то је био један тако драматичан пут, као они иду на пут. Понели су шалове Црвене звезде и сличице Црвене звезде и понели су славарицу коју у Арсеновом селу се за славу чита, има као мали пресек Библије и свих светитеља, тако да су они понели, ту своју славарицу! Е, сад можеш замислити један град који је почео да се руши, престао је да функционише саобраћај, нема таксија, а требаш да стигнеш до аеродрома, а наше ауто је било оштећено. И онда смо ми кренули са надом да ћемо зауставити такси. А ноћ пре тога сам добила позив неких мојих студената, ја сам била асистент на Медицинском факултету, и студенти су ми рекли да ће влада Црне Горе послати један авион, да се евакуишу студенти Црне Горе. Ја сам их онда замолила да приме моју децу и они су нам рекли: 'Дајте нам вашу децу и даћете нам још и децу ваших пријатеља!' И ја сам онда ту ноћ јавила пријатељима да повезу децу на аеродром.

Међутим, кад смо стигли на аеродром није било места. Сам пут до аеродрома је био драматичан, полупане улице, опљачкане радње, идете и молите Бога да наиђе неко, а таксија нема. И неким чудом се појављује ауто, застава, онако црвена, и дан-данас се сећам! Мени уопште није јасно ни дан-данас како смо ми успели онако са торбама и са децом, сви да станемо у тај мали ауто и да стигнемо до аеродрома! А на аеродрому, као на филму, кад хиљаде и хиљаде људи покушава у неколико авиона да уђе. Маса људи, неколико хиљада људи је око аеродрома и сви покушавају да нешто ураде за себе и своје ближње. На аеродрому ја сазнајем да моја деца неће моћи да уђу на тај авион. Муж на чудесан начин нашао карте, купио их од свог службеника и он је успео да му обезбеди три карте до Београда и они су отишли за Београд из свог тог хаоса, и нека деца наших пријатеља, а ми смо остали. Ја сам наставила да идем у Дечију амбасаду, а муж у Енергоинвест. Ја сам спавала на том месту одакле смо радили евакуацију. Покушавали смо да из града пошаљемо кога год смо могли. Ја сам имала задатак да правим спискове болесних, деце, породиља и тако. Знам да сам отишла на састанак Кризног штаба, а пошто смо ми радили евакуацију, а то није одговарало властима, јер се тако ружи Независна Босна и Херцеговина! Евакуацију може да врши само држава која је објавила рат! А ја сам у том моменту схватила да ми радимо нешто против државе и решење ће бити да нас похапсе! Пропаганда против Срба је била толико јака и са

свих радио-станица се само причало како Срби бомбардују град. Биле су и мале ракете које су могле да гранатирају и запале кућицу! Имали су пушку, зољу, гранату, а информације иду да то само раде Срби! Ми који смо радили, који се нисмо скривали, ми смо могли тачно да видимо како се те махинације праве! Ја се добро сећам у једном тренутку стижу избеглице које треба неко да вози за Аустрију и за Немачку и ту су били новинари Курира и ја њима кажем: 'Овакве избеглице исте имате и на српској страни и немојте да направите грешку и да ваши извештаји додају уље на ватру!' Имала сам ипак утисак да то може ипак да се заустави!

Мама је радила на евакуацији деце и било је договорено да оду у Београд и били су преговори да одемо или за Подгорицу или за Београд. Задњи авион који је ишао из Сарајева, ми смо ту летели. После тога је затворен град. Људи су, малтене, давали све живо само да би изашли из града. Уселили су се други људи, Муслимани. Улетали су и узимали туђе станове, ето тако! Насељени из других земаља. Неко кад ти отме све!

Сви смо морали децу да иселимо, пошто је било тотално несигурно. Били смо под радном обавезом, децу није имао ко да чува. У пола осам је прва бомба бачена, увече, код нас сирена никад није престајала, нон-стоп смо били под опасношћу. Пошто деца више нису ишла званично у школу, почиње бомбардовање, ко год је имао децу где да пошаље, ми смо нашу послали код сестре у Београд. Ми смо остали доле. Били смо раздвојени 77 дана. Нисмо видели децу скоро 3 месеца.

Пошто су успели да пошаљу децу у друге државе, испитаници су наставили да иду на посао до тренутка када су непријатељи окупирали зграде у којима су радили и тада схватају да морају да оставе сву своју имовину и одлазе за децом. Испитаници су ишли свакодневно на посао док их нису избацили или им срушили зграде. На свакодневно слушање бомби или гледање ракета једноставно су се навикли. Нису имали склоништа и време су проводили у својим становима без струје. На вратима су држали шипке и столице, а спавали су наоружани. Свакодневно су били изложени мржњи, а два испитаника су била изложена и смрти.

Једна од колегиница из Дечије амбасаде с којом сам ишла по центру који је сабласно изгледао, седела су нека дечица на путу, поподне, нека катаклизмична слика, и један тај клињо тако

прљав, чулав ми је подметнуо ногу. Умало да нисам пала. И ја сам само осетила, прелила ме туга и помислила сам: ја морам ићи, ја не могу тај степен мржње, кад једно мало дете те мрзи без икаквог разлога, ја ово више не могу (уздише) да издржим! Тај степен мржње која се осети, била је толико страшна!

Двадесет четвртог марта је био бомбардован МУП. Један је погинуо, један је био рањен, били смо у тај део подрума, један део зграде се срушио, ми смо били затрпани, ту је погинуо тај један. Он је био шеф, ал није хтео да сиђе са нама ту где смо ми били, он је пошо у своју канцеларију, хтео је још нешто да уради. И у 2.10 су нам три ракете срушиле две зграде. Ја сам то директно доживео, нисам био повређен. До тог момента, док нисам дошао кући да се јавим нисам био под неким стресом. Са колегама и другарима у Гранд хотел смо отишли. А подрум је био метар испод земље, и није био јак удар, све је прошло кроз прозор. Само пола зграде је било срушено. Тек сам тад почео да размишљам о томе, кад сам почео да се чистим од стакла и прашине. Испод капе стакло, како, нико не зна. Ништа нисам осећао, ово је већ било директно на мене, али опет ниси био свестан. Прашина, ватра, а теби ништа. Тек кад сам дошо кући, и јавио се и сео, напетост ми се јавила, и око 6 сати треба да идем кући. И негде око 6.10 сам дошо кући, а они избежумљени. Појављује се човек који је нестао! (смеје се) И све до негде око 11 сати, почео сам да се тресем, да ме хвата страх од онога што је било. Нисам доживео стрес тог момента, већ после 5–6 сати, 10. Али још већи страх сам доживео после 6 дана кад је пошта бомбардована. Бацили су бомбе на ту пошту, све су куће биле од черпића и ту је погинуло једно 15 људи. Дошао ми је поново, сад сам искусно доживео стрес и кажем: 'Идемо напоље! Идемо напоље!' Не знаш где је горе! На прозору се види пламен, видиш гори нешто, а не знамо где је то галама, вика! Али сам био тотално изгубљен! Немам да размишљам! Идемо напоље! Идемо напоље!

Он је тамо радио. Мени јаве да је МУП бомбардован, ја зовем 92 и нико ми се не јавља. И тако целу ноћ уопште нисам знала шта се десило са њим и пред зору, почело да свиће, он се појавио. Нисмо знали дал је жив и онда је дошао!

По речима испитаника, сви хришћани су били стигматизовани (православни, римокатолици, протестанти). Срби су били жигосани више него Јевреји.

Ја сам сусретала неке своје рођаке и пријатеље Србе који су ишли потпуно погнуте главе. Више су били жигосани него Јевреји! Просто отворен је био лов, могао је неко да те заустави и да те убије и тада су многи људи почели да нестају. Професор Војне академије отишао је да обиђе комшије и једноставно је нестао, никад га више нису нашли. Кажу да је десет и по хиљада Сарајлија nestало, а да се не зна ни како! Моја два рођака, брата од ујака су страдали само зато како су се презивали и бачени су и убијени само тако. Много се таквих ствари догађало које ја нисам доживела, ал сам чула кад сам овде дошла! Једна жена ми је рекла по изласку моме, да су били облепили читав град са огромним сликама Карацића, Плавшићке и осталих, и писало је да су они ратни злочинци. Требало је људима који су Срби проћи кроз тако жигосану улицу и доћи на посао. И каже ми једна жена, каже: 'Ја сам осећала како у мени кипти револт! Хтела сам то да поцепам! Срећом да то нисам урадила, него је урадио младић испред мене и тог момента кад је почео да цепа слику, тог момента излетеле су зелене беретке и од њега су направили кашу!' Око 15 000 убистава за оне што знамо!

Непријатељи су упадали у станове, газили постељину, уништавали и усељавали се.

Улетали су тако у станове. Када ти улетиш у туђи стан и отме све. То су били ти људи који су ти буквално отимали све!

Концепт двосмислености је нешто што је највише погодило испитанике: они који убијају декларишу се као ослободиоци земље, док се певају песме о љубави – људи се мрзе, док се деца спасавају – други тврде да би то требало да су жртве рата, у јавности се појављују личности за које информанти тврде да су фашисти а сами себе називају антифашистима.

(...) и спонтано под знацима навода појавио се Ганић и Изетбеговић и они разговарају и они су као ослободиоци Сарајева и професор Правног факултета Здравко Гребо упоредио је то ослобађање са Валтером и фашистима и тако даље. (...) опет иде извештај у свет да су агресивни Срби који су пре седам дана имали барикаде, да ће њима Муслимани, питоме комшије одговорити са ђевапчићима и тако сличан циркус. А онда опет иза тога долази следећи ред барикада, више не знам више ни чијих. У једној ноћи, Мусли-

мани су добили дојаву да су кренули четници са Пала и да ће их уништити. И они су направили барикаде којима ће да бране Сарајево. А онда се Горан Милић појавио као ослободилац, па су га предложили за награду града Сарајева, да мири генерала Кукањца, Изетбеговића и све те актере. Као што видите, било је врло интересно. Тих задњих месеца дана циркус је кренуо, али кад се све довело неком свом финалу јасно је да до рата не може спонтано да дође, зато што мора да се постави ситуација, а ту ситуацију нису водили Сарајлије као грађани, него су то водили људи који су били вешти и убачени са стране. Да ли су то били агенти Ције, агенти Мосада, агенти овога или онога, ко је све ту био умешан, али сви су били дефинитивно и свако је водио неку своју игру!

Међународне снаге уопште нису извршавале своју међународну дужност, већ напротив – помагале су избеглицама да оду.

КФОР је чак помагао да нас исели. Генерал Џонсон је као дошао да брани, једну породицу су убили, он је као обећао мир, није прошло 3 сата, хаос. Они су мирно посматрали, нису нигде реаговали! Кад су дошли у МУП, узели су нам све просторије. По граду само иду, и пљачка, као дођу отерају их и само се окрену и ником ништа, они се опет врате. Није било хапшења. И кад им се обратиш они као проверавају телефоне, па не знају шта причаш, не знају где се налази. Четири пута су га избацивали и враћали у стан. Истарају придошлице, и оду, и ови се опет врате. Ушли Швеђани, Норвежани, први који су ушли са НАТО-ом били су лопови. Харадинај је био вођа дечанског округа и убио је 48 Срба и бацио их у поток! Сва она зверства! Осудили су оног који нема никакве везе са командовањем, а ове касете где је он био на снимци постоје и све! Кад смо тај крај ослобађали запленили смо снимке, а на суду као нема важећих доказа! Правда је само на једној страни, за једну страну се навија! Имали смо слике Тачија, у једној акцији побегао нам је Тачи! Овде слушаш страхоте из света, а овде те нико не брани и не подржава! Цела Србија је крварила због тога! Једна на другу трауме ти набацивају!

Особе које су склопиле мешовите бракове или су се селили у друге земље или су се са почетком рата развели.

Мог Вучка и његову жену муслиманку, њени су хтели обоје да их убију. Побегли су у Црну Гору.

Њима је било најгоре јер их није прихватала ни једна страна. Они су се одселили. Али тих бракова је било јако мало и углавном да се муслиманка уда за Србина, да се Српкиња уда за муслимана тога није било у Приштини.

У рату, та лица се покажу, Српкиња у рату је тучена од мужа муслимана.

Када небезбедност почиње да узима мах, испитаници су схватили да морају да оду. Најтеже им је било што су оставили комплетно опремљене станове и викендице, а дошли су без ичега. Од одеће су имали само оно што су понели на себи, углавном једну торбу и ништа више.

Отишли смо код баке и деке у Београд. Живели смо заједно са тетком и њеном породицом. Уписала сам се у школу, у разред у који је ишао и мој брат. Једно време нисам имала ни књиге, просто имала сам неки ранчић, неке свеске, градиво сам почела да пратим негде од средине. Знам, када сам дошла овде имала сам једне једине ципеле које нисам мењала. То су биле неке мале као сандале, мокасине, више се не сећам, оне су биле купљене у Сарајеву, од њих сам добила крив пачији ход.

У Инђији, кад смо требали да се преселимо, директор каже: 'Послаћу вам камион да вас пресели.' Тата каже: 'Ми немамо ништа од ствари. Ја имам само жену, троје деце, кофер и куче!'

(...) било хладно, имао сам вунени џемпер, угрејало, па немамо пролетње (...) Актуелне су изборне кампање и водим трећу ћеркицу и хоће да јој купим сладолед, а ја немам динар у џепу. Бина, обећавају, а она пита, а да сам ја с њима да ли би имала. Ја кажем можда да, можда не, ал вероватно би имала, ал нисам ја такав човек. А директно су говорили: криза је због рата који је на Балкану и због избеглица који су ту. Продавница, видим јефтине ципеле и купим Милки и себи, а то су биле ципеле с грешком. Милки одма отпала пета, а моје ципеле тесне, а ја члан колегијума. А пошто су ми тесне ципеле, ја дођем раније па се изујем. После сам седео у фотељи са стране, па сам често излазио у канцеларију поред и изујем се, милина. Они се чуде што ја излазим тако често на тако важним темама. Милка их бацила, то су ми биле омиљене ципеле.

Просто су ме заборавили и ја сам отишао у Дом Ваздухопловства и питао: 'Добро, шта ће бити са мном?' 'Јаој, ја заборавио на тебе. Купи ти своје прње', ја му кажем: 'Ја немам никакве прње, имам ову техничку униформу.' Био сам професионални војник, преводилац са Унпрофором.

Деца су долазила у избегличким колонама и њих је углавном прихватила родбина. Родитељи су долазили око три месеца касније. Један део избеглица није прихваћен од рођака, а они који нису имали никог отишли су у камп.

Обилазио сам камп и један каже: 'Да се то мени десило ја бих се убио, ал пошто видим да се свима десило!'

Прилагођавање је било нешто што се морало учинити одмах и што је додатно уливало несигурност и траумирало децу. У зависности од учитељице и разреда степен фрустрације је могао да расте или да се ублажи.

Све је то било ново и без родитеља, ми смо били сами. Моји рођаци су се трудили колко-толко и снашли су се, дошли су пре ратног стања, они су нас мало увели како изгледа Београд. Доста је било трауматично, шок са новом средином и новим начином живота. Преко ноћи почела сам да причам на другом наречју иако то доста људи не разуме, једноставно сам се прилагодила, ако сам тако лако могла да се прилагодим. Тешко ме је прихватило. У почетку ме јесу прихватили, касније је то почело да се мења. Вероватно је то и због неке моје алкавости. Нисам баш добро прошла у основној школи. У гимназији је било у реду. Изгубити земљу, изгубити кућу, то није нимало пријатан осећај. Тешко може да разуме неко ко има сигурност да се он ту родио. Они су дошли за једно три месеца после. Ми смо се сељакали у изнајмљеном стану у 23. блоку, онда опет код бабе и деде, па са тетком и њеном породицом, око једанаесторо нас. Деведесет и седме смо добили свој стан у блоку 22. Имала сам свој простор и то је све било у реду, али осећање да овде не припадаш, да ниси овде рођен, што ће неко да ти пробуди такво осећање, неке своје повређености или увређености зато што си ти ту дошао, то је нешто што ће увек да те прогања. Ти можеш то да одгурнеш и кажеш да није, али ће то увек да те потишти. Људи тешко могу да схвате тај осећај кад су изгубили нешто своје. Кад не могу да

се буде тамо где су рођени. Колко год да прихватам нову средину, ту ти ниси рођен. Ја сам одлазила у Сарајево, али да ли би се вратила питање је велико. Набијање кривице да ја овде не припадам, сви ти људи који то раде немају свој срећен живот. Нисам имала неку трауму.

Често сањам Сарајево, сањам тај свој град, то ми се остварило тек годинама после.

Перница смо користили у Босни, кад смо дошли у Инђију онда се користила *перейоница*, а у Пожаревцу *прибор*. Имаш 9 година, а сви те гледају шта то причаш. Прво смо избегли у Инђију, ту ти се створи блокада, већ си несигурна. Ја сам се одмах са децом уклопила и учитељем. Сви су ме заволели и ја сам њих. На приредби сам била водитељ и није било зависти и љубоморе, већ: 'Јаој, супер!' – сви су ме бодрили. Ја кад сам дошла из Инђије у Пожаревац, онда сам осетила ту тежину избеглиштва. Није нам помогла нека уштеђевина, нама је помогло што су дошла два татина пријатеља која су студирали са њим. Они су били јако богати, па су нам они свашта накуповали, тако да се нисмо разликовали од друге деце.

Хтела сам да имам, ал нисам то сматрала неопходним.

Када сам дошао у Београд родбина ме и није баш нешто примила. Тетка ме није удостојила ни једног разговора, више је разговарала са својим мачкама, чудећи се откуд то да неко падне овако као падобраном. Јасно је мени било да она са Жућом мени поручује да нема ту мени места.

Исто сам се провео код других рођака, па сам одлучио да одем негде и обиђем сина који је избегао из Сиска још јула 91. године. Мој син је био болестан, они су били у оскудном стању, нису имали ни топломер, ни чајева, ништа! (...) Како нису? Звали су га усташа, пошто нисмо имали пара за екскурзију. Деца су врло немилосрдна!

Нисмо имали услова, нисмо имали ништа. Рођаци су нам дали нешто од намештаја, шерпе. Јована кад је дошла, кад смо мало почистили, она кад је видела, почела је да плаче: 'Јаој, каква кућа! Како ћемо да живимо овде?' Нас је петоро било, нисмо могли у једној просторији да живимо. Део народа је много и проклет. Обишли смо хиљаду станова, и пет дана киша ненормално је падала, пљускови, пљускови. Постали смо нервозни,

мали стан. После нисмо ни гледали, да се сместимо, па ћемо да нађемо. Успели смо да купимо овај стан, социјализовали се, да кажемо. Били су млађи и лако им је пало, а ја сам овде и даље у гостима.

Већина избеглица је продала своју имовину по врло ниским ценама, станове су продавали за око 15.000 евра. Неке куће су спаљене, а најмањи је проценат оних који су обновили кућу (10%).

Идентитет, стигма и маргинализованост

Значајни други нису прихватили избеглице и ова порука се одражавала на њихов идентитет.

Била сам обележена као избеглица, увек.

То доживљавам стално! Једна баба која је била увређена рекла је да ме треба отерати тамо одакле сам!

За мене није нормално кад ми колегиница каже: узо си јој радно место. У некој прилици је рекла зашто смо ми незадовољни кад смо ми добили посао. Моје предузеће је била централа у Београду. Дали су ми радно место у служби где сам радио! Вређало нас је што су нам дали, ја нисам дошао из друге државе! Неко каже: 'Ех, оне избеглице, дошли су са парама и све нам покуповали!' Држава је одрадила свој посао према мени. Сви смо ми били удомљени.

И запослим се у Пожаревцу. Овај генерални каже: 'Реци да си Сремац.' Очито да су одбојност гајили према мени. И хоћу да отворим рачун, ваља добити и плату и каже (имитира са акцентом): 'Директоре, могу ли избеглице отворити текући рачун?' Људи нису разумели нашу ситуацију и хвала Богу што нису! Не дај Боже да нас разумеју, не дај Боже!

Пошто су у Србију дошли одједном 'ниоткуда' живот им се одвија негде између овде и тамо. Пошто су избеглице биле добро интегрисане у своју државу, радили добре послове са својим колегама и са великим очекивањима долазе у своју матицу која их није ни дочекала, затичу хладне односе и неприхватање, препуштеност

на сналажење доприноси огорчености на државу Србију и њену неспремност да их прихвати.

Држава није имала разумевања за нас! Нисмо ми добровољно напустили наш дом и наш живот тамо! Требало је да има неки прихватни центар. А нас нико! Како се ко снашао. Ако напустиш кућу, он нема ни храну. Ми смо се сви раштркали по родбини! Без посла, без куће! Шта да радиш? Нису сви имали уштеђевину! Другачије је кад ти сам желиш да одеш, ал ти си овде на силу! Остали смо без посла и стана, ниси знао где ћеш, шта ћеш, нису нас добровољно прихватили!

Политика је све радила како не треба. Помоћ су добијали од 1000 марака за сваког избеглицу, а давали су избеглици 10 марака у истеклом млеку у праху и уљу.

Средина избеглице доживљава као негативце, зле, опасне и неморалне особе. Социјална стигма продубљује бол те се и живот у Србији одвија као блажи облик још једног рата.

Страх од уклапања чини их додатно социјално неадекватним. Иако немају личну кривицу да су чинили неко зло, једини њихов грех је промена средине која их доживљава као странце. Највећа траума за старије испитанике била је могућност губљења сопственог живот у току покушаја убиства/бомбардовања, док је за остале гледање покушаја убиства на друге људе. За децу је то углавном само напуштање места живљења.

Нама је детињство било пресечено на најгори начин. Написала сам једно тако потресно писмо, срећно детињство, како ми је жао што ми све недостаје и те наше игре које смо играли и да никад не дозволимо да се то што се нама десило ником не деси. Тај рат је јако страшна и тешка ствар. Ја сам јако пуно писала песме о рату, о изгубљеном детињству и гранатама, о јесени која је остала у Босни, заувек.

Негирање избегличког статуса је саставни део повлашћеног идентитета (40%).

Ја нисам избегла, дошла сам мало пре рата у Бечмен, па у Угриновце. Својим телом и душом нисам осетила рат, али сам осетила патње мени блиских људи, моје обе фамилије су

осетиле, татини у Босни, а мамини у Далмацији. Моја бака што је живела са мном, била је у избегличкој колони тог августа 95-те.

Нисам се пријавио за Црвени крст, јер то није било популарно за мушкарце.

(...)Никад нисмо имали статус избеглице.

Сећања из прошлости их и даље прогањају и у зависности од њих се више или мање прилагођавају овој стварности. Тежња за прошлостју увек их је вукла да посете своја места рођења. Прошао је дуги низ година док нису успели да остваре своју жељу да обиђу свој град. Неки од њих нису ни смогли снаге да отпутују тамо на пар дана.

Никад више нећу ући у Хрватску, јер је Хрватска земља мржње! Упркос мом разочарању у Београд, никад се не бих вратио у Хрватску. Од 26. августа 1991. никад нисам био у Хрватској нити бих желео да одем. Нисам био ни на сахрани своје мајке која се упокојила пре три и по године. Мој стриц рођени Јован, секретар Војног савета и савета за војна питања, ми је јавио уочи сахране моје мајке да не долазим, да би ми то било паметније, и то само зато што сам Србин. И зато што би неко хтео да се освети још једном Србину. Ја верујем једној Мађарици која је била у хрватској породици, која је присуствовала једном разговору и рекли су да им је јако жао што смо мој отац и ја побегли јер би нас секли на комадиће, и пекли и јели. Као што су то у Другом светском рату италијанског писца Малапарте, кад је дошла италијанска делегација са грофом Ђаном и кад су им сервирали јело рекли су изненађено: 'Где сте у ово време нашли остриге?' – 'Нису то остриге, то су очи српске деце испод Козаре.' Замислите тај монструозни усташки ум, чега се све није досетио. Дакле, Хрватска је пре свега земља мржње према Србима и то је њихов кохезиони фактор. Лепо стоји у причи Иве Андрића, писмо из 1920. у коме се наводи како се он и његов друг Јеврејин из Сарајева састају на железничкој станици и причају како иза привидне љубазности босанског становништва се крије мржња која само чека прву шансу да прокључа и да потеку потоци крви. Ја сам чврсто одлучио да више никад не одем у Хрватску, јер ако неки народ има такве атрибуте, погледајте

шта су велики људи рекли о њима: 'Сачувај ме Боже, куге, рата и Хрвата!' Не односи се то на све Хрвате, да се разумемо. Мени је једна Хрватица спасила живот. Али то је само по оној латинској нула регулус.

Сам тај Сисак је имао дечији логор у Другом светском рату. Неке Србе су спалили у високим пећима железаре, стога и нема никаквог трага о њима.

Не желим да одем у Приштину, сам тај осећај да ја не могу тамо да живим.

Ја сам отишо да узмем паре од стана, сам тај осећај, жица, војник. Уватио сам војника за цев, док сам ја потписао уговоре. Џакови, осматрачнице, жица бодљикава и све иза нас.

Два пута су усташе палиле кућу и после су Муслимани. Канађани су затворили очи и пустили ове да пале. Имао сам притисак од Муслимана и од Срба да продам земљу. И Србин у тој федерацији је то тражио да продам ту земљу и ја сам видео да он ради за проценат. Ја сам им рекао: 'Ви затварате врата нама и нашем повратку!'

Али ови Срби јадници хоће да вам то отму, они као уживају тамо грађанска права.

Три пута ја кућа паљена у прошлом веку!

Четрнаестак година после сам остварила то да видим град у којем сам рођена и у којем сам провела рано детињство и обишла га. Нико не живи више ту, него на Палама, то је град недалеко од Сарајева. Обишли смо бабин гроб.

Први пут сам ишла 2005. на задушнице, пошто су моји мама и тата сахрањени на пећком гробљу. Они су рушили слике на споменицима. Они су им као лупали очи, да им ископају очи. Они су то срушили, копали, мислим свашта! Ниси могао да пронађеш гроб! Не зна се ко је где сахрањен. Не могу људи да пронађу гробове.

Те црквице на гробљу, све су то запалили! Тада сам посетила манастир Високи Дечани и осећај је невероватан. Ниси била тамо сто година, свој крај, своју кућу, другачије се дише! Манастир у мени даје неку посебну емоцију! Ко год дође они их лепо дочекају. Ал мештани, ту нема више Срба. Кад смо пролазили, они нас псују, пљују, гађају каменицама, мислим оно, ал не смеш без

пратње, не дају ти ни да прођеш улицом. Неки нису ни посетили свој крај, хоће да им остане она слика, не жели да види какво је.

Оправослављивање избеглица

Нови повлашћени идентитет се ослобађа ратне беде и интегрише негде где осећа припадност. Главни окидач за буђење вере била је сурова реалност и понашање других људи у новонасталој ситуацији. Нови идентитет избеглица обogaћен је религијским искуством. Сопствени идентитет је креиран у светлу новог искуства религијске конверзије. Стигматизован становник који није дошао 'ниоткуда' сада је члан верске заједнице. Ново искуство се креира у сагласности са Библијом те се избеглице труде да јеванђелским животом дискриминаторима одговарају на пацифистички начин.

Ја сам се трудио да одговорим: ко тебе каменом ти њега хлебом. Не треба причати како је и она схватила да сам и ја човек. Кад се упокојила, ја и два њена рођака смо носили ковчег.

Социјално-религијски идентитет се формира у сарадњи са другим члановима заједнице који прихватају избеглице. Значајни други доприносе избеглицама како прихватањем тако и материјалном помоћи.

Добијао сам иконе на поклон.

Кроз религијску призму избеглице себи интерпретирају негативне околности као позитивне за њих саме. Кроз исповест се ослобађају опасних сећања, страха, страдања и патњи. Рат се сада посматра не као зло које их је терало, већ као окидач који их приводи вери. Уместо спасавања голог живота и губљења материјалних добара кроз религијску призму схватају да материјално и није најважније и да је спасавање за 'вечни живот' много већа брига него живети профаном егзистенцијом.

Ми смо пре рата ишли у цркву, као и сви други људи, само да упалимо свеће. Тамо смо живели у материјалном свету. Често смо јурили што немамо неке опште ситнице којима смо били опседнути. Ја сам тежио да чувам само то материјално.

Многи испитаници фиктивно сматрају да су били верници, да им не би ни срушили кућу.

Нека хришћанска села су остала нетакнута. Непријатељи су само прошли и ништа нису запалили.

У складу са православљем тврде да су све опростили и да би могли да остварују међународну сарадњу. У исповестима наводе да су и за време рата помагали једни другима у набавци хране, спасавању живота без обзира на нацију, поготову међу комшијама и онима са којима су се дружили.

Није била директа мржња. Рецимо Мујо и Семка, они су били Муслимани, добри људи, најближе комшије. Од мамине колегинице су били деца.

Али згађен сам у односу на њихово понашање. Ја сам био и спортиста града и никада нисам ништа лоше мислио ни о коме, али тамо где мене презиру само зато што сам друге нације, а да не говорим о томе како су они украли све што је наше. Погледајте две песме Јована Дучића које су за време оног Тита злотвора биле забрањене, шта он пева, односно шта јауче о Хрватима. Недавно је био велики лингвистички скуп у Загребу на коме је један говорник изрекао речи које се нису допале слушаоцима, а кад је сишао с говорнице један његов колега му каже: 'Ти користиш србизме у свом језику.' А он каже. 'Шта, ајде немој да ме вучеш за језик, ми смо ионако склепотина од народа.'

Ни један Дубровчанин се није изјаснио да говори хрватски, 97% српским, а остали италијанском. Погледајте како у Хрватској плаше децу: 'Доћи ће ти Хрват, не бабарога.'

Данте је много изрекао на рачун Хрвата, али је њихов преводилац све то избацио.

Погледајте шта сад раде. Ал да не причам даље, не могу више да губим нерве, нисам више објективан након свих зулума које су они урадили и свих злочина који су остали некажњени.

То што је остало поред нас, помагали смо им колко смо могли и после су и они нама помагали кад се потписала капитулација. Они који су сматрали да нису криви остали су и имали смо јако добар однос. Штитили смо их у пар прилика, ал они нису били никакав проблем ни кад су биле демонстрације. Нису се експонирани и нису били екстреми, бар што се тиче мог комшилука. Али, свако се бори за себе, као што сам се ја борио за Србију, они су се борили за своје Косово. Нису хтели ни да раде са нама.

Иако се врло мали број испитаника вратио, старији испитаници не осећају припадност земљи која их је примила и радије би се вратили, за разлику од младих који су се уклопили.

Ја се нисам привико, ја сам лично још у гостима!

Када би било као пре, поново би се вратили! То је твоје, осећаш да тамо припадаш, родбина, школа, имање. Кућа у којој сам се родила је спаљена!

Ми смо тамо обновили кућу да се може преноћити. Сестра и зет су се вратили. Привлачи ме љубав према домовини и према гробовима.

На питање да ли и даље осећају страх, старији испитаници изјављују да га уопште не осећају. Млади тврде да и даље осећају једну врсту неповерења и страха, посебно кад одлазе у земљу из које су протерани.

Што се тиче одласка и враћања, немамо страх, као прасе на свом кориту се осећа сигурно.

Имам кад ја на пример одем у Босну, па кад Муслиман пролази поред мене, баш имам тај страх. Кад сам у Босни и дође Муслиман, баш се плашим!

Једно од питања било је и о степену социјалне дистанце који би био прихватљив за њих. Сви испитаници су се сложили да би могли да живе у истој земљи са другим народима и да послују са њима на заједничком радном месту. Дружење са другима, а првенствено са онима који су их протерали је 50%–50%. Слично је и са првим комшијом. Мешовити бракови углавном нису долазили у обзир, са изузетком да би прихватили бракове своје деце у крајњем случају, ако би баш деца инсистирала (28%).

Један од мојих најбољих пријатеља зове се Мустафа. (...)

Не би ми било право, али бих пристао на избор моје деце.

Ма какав црни брак са муслиманом! (смеје се) У фирми да, да ми је први комшија муслиман, имала бих добру дистанцу(...)

Уф, уф, не бих волела да се друже, културно да се јаве, чак ни са Хрватима. Хрватица је бака од мога мужа и баш је била жртва. Што се тиче посла – све, али било шта више – не!

Сам долазак у Србију и понашање грађана према њима утврдило је њихов песимистичан поглед на свет. Испитаници наводе да Срби недовољно имају свест о свом националном идентитету који обухвата религију и језик, за разлику од других народа.

Ово друштво је нехумано!

Јевреји су одмах сазнали и који су били у заједницама, они су много раније отишли из Сарајева и све због тог њиховог страдања и они су неко ко чува свој народ.

Приметио сам велику разлику између онога што сам ја сматрао да је Београд и онога што стварно јесте. Био сам изненађен колко се у Београду не води рачуна о Српству, о ћирилици, историји, колко је изражена покондиреност, окривљавање нас који смо протерани с огњишта. Ми пуштамо неко псеудокорење, а наше право корење труне. Да ме неко убади у авион и искрца на неко пусто острво, тамо бих био срећнији. Тамо сам побегао усташама да ме не убију, а у Београду сам умро двадесет-тридесет пута од разочарања. Када је покренуто питање да се подигне споменик жртвама јасеновачким, влада је одговорила да пошто је Јасеновац у Хрватској, постоји тамо један већ такав споменик и да нема потребе да се подиже још један такав споменик. Београд је антисрпски град, прођите Кнез Михајловом и видите где шта пише ћирилицом. САНУ своје билтене издаје на енглеском, а кад нису на енглеском, онда су на латиници. Погледајте на питање шта да се ради са Косовом. Онај пихтијаста Хајдин одговара да то није ствар САНУ-а. Има ли ишта трагичнијег и смешнијег од тога?

Ратна беда и оскудна исхрана су били добри предуслови за улазак у веру и уздржавање од табуисане хране за време поста.

Пита од коприва, чорба од коприва.

Могућност губљења живота у рату и само остајање у животу су били довољни разлози да се избеглице интегришу у Цркву.

Е сад, како долазим до вере у целој тој причи! Ја сам сазнала ко ме је требао убити! Кренула сам ка српској борбеној линији, а онда сам се изложила муслиманској паљби и онда су ме увукли резервисти тамо иза! Сазнала сам ко ме је могао убити! И у аутобусу седим поред човека рањеника и ја кажем да сам прешла преко линије, а он се окрене и каже: 'Нисте могли туда да прођете, ја сам био на тој линији.' Он се зове Славенко Кекић и био је са пушком на тој страни и задатак му је био да убије сваког ко пређе ту линију: мачка, човек, било ко! Не легитимише се, то се зове мртва линија раздвајања!

Хвала Богу драгоме и Мајци Божијој, да ме Господ направио у његовим очима невидљивом, он не може 24 сата гледати на ту линију, или је запалио цигарету или окренуо главу, то је довољно да ми, ја и још два човека прођемо! И ајде ти сад не веруј, јасно ко дан! По милости Божијој сам жива, а ако сам по милости Божијој жива онда ти треба нешто и да урадиш, да се из те ситуације извучеш!

Не! Тек овде смо! То је била тужна прича. Моја мама потиче из породице са партизанским одгојем. Она се у Сарајеву осећала као да нема никакву заштиту. Нисмо знали ни да се помолимо како треба. Иконе смо имали, неко је ишао од очеве фамилије, али породично нисмо ишли. Овде смо ишли.

Кума је увек говорила: Бог ће вам помоћи. И ми за тим њеним речима полако, и ми се полако венчамо у цркви. Нисмо ни знали за највише вредности, нисмо знали за Литургију. Ми смо крштени, али као деца. Милка је ишла прва, и све је описивала идилично, иде блатњавим путем, па шумицом.

Они који су могли бити убијени упоређују се са светим личностима: Исусом, Богородицом и мученицима.

Ми смо с вером у Бога кренули. Мој тата је ставио Нови Завет у торбу.

Код нас у Босни нико није постио. На Велики Петак сам одбила саламу, али ми се јела.

Када сам побегао из Сиска, озбиљно сам се замислио о неком апсолуту, свевишњој сили, Господу Богу. Био сам убеђен да Он

постоји. Касније сам се крстио овде у Београду, на Бановом брду у Цркви Светог Ђорђа.

(...) Други дан сам послала факс, толико сам упала у манију спашавања, ал кажу да смо 25.000 људи, жена и деце спасили, преко те Дечије амбасаде. Кад смо повели прву групу деце на аеродром, направили су нам заседу, иако је био договор да ће нас пратити полицијске снаге до аеродрома. А на аеродрому је био велики транспортер у који може да стане око 800 људи. Он нема седишта, него има само држаче. Ми смо имали договор преко генерала Кукањца и Мићића да ми децу допратимо до аеродрома и да ће они тим авионом летети. То јутро кад смо кренули у 9 сати, уопште није било нигде полицијских снага. Сами смо кренули и одједном су нам Муслимани направили заседу, пребацили су нам мреже преко пута. Видели смо људе са пушкама у маскирним униформама. Мени је касније било јасно да су нас они пустили да прођемо, да су хтели да нас убију, убили би нас. Долазимо тамо, али се одједном налазимо између муслиманских снага и наше војске. Дечаци од 18 година у ЈНА.

Седи до прозора мајка која је дојила бебу, и она се уопште није макнула кроз ту пуцњаву. Мени је нестало двоје деце, до 12 година, дечак и девојчица. Неки одвратни тип каже ко смо ми да водимо децу из рата, деца треба да су жртве рата. Мислим, ужас! Ја улазим са тим женама и децом назад у тај простор. Зелене беретке нам не дају да изађемо и телефонирам и добијем Изетбеговићеву ћерку. Он и његова ћерка су сада чланови амбасаде. Она се прави да не зна и пита ко је као пуцао. Ја не могу рећи да су Зелене беретке и кажем: 'Не знам ко је пуцао, али ми идемо на аеродром, и ако неко буде пуцао на нас ја ћу се убити.' А ја сам иначе била Унићефов човек и то би изазвало реакцију. Не бих се убила, наравно, али то је био један тренутак очаја. Ми крећемо и више нико није пуцао. Видела сам како за паре пропуштају људе и знам да сам ухватила једног таквог младића и ухватила га и рекла: 'Не можете у авион, ово је за децу!'

И тај кога сам ја држала за јакну почео да дрхти и тога момента кажем ко сам ја да одређујем ко ће се спасити! Ја сам у том тренутку гледала у Богородицу Млекопитатељицу која у својим рукама доји дете! Исти тај дан кад се пуцало у Сарајеву, у Београду је промовисана икона Млекопитатељица.

Она је промовисана исти тај дан кад је сав новац скупљен и дат за Уницеф.

Подршка верских функционера и разговори са њима били су кључни моменти ослобађања од страха, разрешење необјашњивог стања и повратак безбедности и поверења. Најопштији услови безбедности су одсуство страха, патње и препознавање других који су на неки начин исти као ми (Даниловић-Христић 2012).

Првог дана када сам стигла у Београд, отишла сам у нашу Патријаршију. И догодило се једно чудо, никад пре нисам била у Патријаршији. Прешла сам Бранков мост и питам човека: 'Је л' ме можете одвести до Патријаршије?' Он каже: 'Могу!' Ја погледам, а он слеп, са белим штапом ме води. Значи, ја сам то протумачила овако: физички слепац води духовног слепца до Патријаршије.

Срела сам једног свештеника из Сарајева, отац Перишић, он је плакао као мало дете.

Ја му кажем: 'Оче, знате колико су вас Сарајлије волеле?' А он се онда расплакао и одвео ме код Митрополита Амфилохија. Зато што је јако паметан и може све да разуме. Нисам ни помислила на Патријарха Павла. Уз степенице кад сам кренула, тада је наишао Патријарх Павле и ја сам пружила руку, да добијем његов благослов. Целивала сам му руку и добила благослов. Онда сам се попела горе. Са Митрополитом сам разговарала, причала сам шта је све било у Сарајеву и како ми је муж при изласку рекао да ја грешим што сам спашавала и муслиманску децу и да ће једног дана када Муслимани опет крену, ко ће спашавати твоју унучад. А Митрополит каже: 'Нисте ви ништа погрешили. Господ је рекао: Децу доведите к мени', и мени је дао један привезак са Свете Горе. Дао ми је благослов и одвео ме поново код Патријарха. Тако да сам добила три благослова, двапут Патријарх и једном Митрополит. То ми је било као мелем.

Сигурност сам имала у цркви. Сад ми је добро. Ми смо имали духовника, то је отац Пајсије Хиландарац. Он нас је доста упутио. Ишла сам редовно у цркву и на часове веронауке. Мајка женском детету може да каже шта треба шта не. То је тачно да треба слушати. Он се молио, он је пре свега био велики молитвеник, стражар наших мисли и наших страхова. Бдио је над нама и молио се, све је то саслушавао и давао ко-

рисне и мудре савете, уливао смирење. Годинама касније, видевши његов лик човеку улива смирење. Његов брат је убијен зато што је он брат хиландарског игумана по муслиманској освети. Кад се он упокојио, мајка је дочекала да види то, то је било јако потресно за видети.

Он је њему опростио као прави хришћанин, отац, игуман и неко ко је пастир.

У Испосници Св. Саве питао сам оца Данила који је разлог зашто се нама ово десило. Он је рекао да је за све крив гнев у људима и да неким људима нико не може помоћи. То ми се овако урезало. Још је рекао да се овим људима овде то догодило да они то не би издржали.

(...) Духовник је увек давао благослов да идемо тамо.

Кренули смо у манастир Рукумију. Имали смо утеху, што од оца Симеона, што од других људи. Отац Симеон је рекао: 'Ти се чувај таквих места и таквих људи, где ти није добро.' У свакој муци, у свакој тузи, ако Господ брине о птицама и криновима како неће о људима.

Вера ми је помогла у избеглиштву, вера је у сваком од нас! Ништа човеку не да што не да издржи!

Даља интеграција у верску заједницу испитаницима пружа безбедност, припадност вери и нацији, свако одсуство страха и комуникацију са другим људима који их прихватају.

Постим све постове, трудим се да се поправљам у философији, како каже Николај Велимировић. Радио сам као уредник у Библиотеци „Свети Сава“ у Земуну. Отворио сам врата свештенству. Неки су рекли да није моје да мисионарим, на шта сам ја рекао: Исус Христос нас је позвао да сви мисионаримо.

И одлучим ја да се причестим, кад оно змија. И моја ћерка Јована тера змију и увек неке препреке, а кад сам се причестио као да сам добио крила. А духовни напредак, ко пуж уз букву, то све полако. Молитвено правило Св. Серафима Саровског ми је било тешко. И све ме то више привлачи дружење са старим људима, а млади, шта да коментаришем, бежи од њих! Али далеко смо од тог материјализма, ниси оптерећен тиме.

Моја другарица је патила за Ријеком, само је о Ријеци причала. Када ме питају: 'Је л' ви патите за Сарајевом?' Ја одговорим: 'Не, ми идемо у цркву.' Црква просто ти помаже, да то лакше пребродиш, да ништа не осетиш. Сам Господ даје ту снагу, ту благодат.

Црква ми је помогла, не само да заборавим тугу; црква ти помаже да сваку тугу избришеш.

Прочитала сам: 'Ко иде у цркву, не пати', тако нешто. Свако дође жедан у цркву, неке љубави!

Бог као синоним за љубав је главни покретач избеглица да превазиђу све невоље и беде које су их снашле.

У једној ноћи треште гранате, ја сам била као изнад тла, а испод мене Босна и видела сам да Дрина тече као да је усијано, таква иста Сава и Уна. Страшно је ту било много облака и тутњава и као да сам некога питала: 'Ко може ово да заустави?' И онда сам чула реч: 'Љубав ће то зауставити.' Али ја нисам размишљала да је љубав Бог! Била сам на ивици да одлепим! Страшан један психички напор! Не може то нико да умањи, то је тако дубоко! То ме је утврдило у вери, сав тај ужас! Почела сам да радим хуманитарно, или не бих остала при здравој памети. У томе сам нашла спас, помоћ другим људима!

Давање себе другима, то ме је извукло и одлазак на Литургију!

Ђаво као синоним за зло и мржњу постао је супротност онога што су осетили и шта они желе у животу.

Нек иду они с милим Богом. Ја нисам човек мржње. Мржња пре свега долази од ђавола. Ја нисам тај који се сврстава на ђаволову страну, то јест страну мржње.

Испитаници повратак вери виде првенствено као показатељ националног идентитета. Цео њихов најелементарнији систем вредности је произлазио из православља, без разлике што они нису били интегрисани верници. Насупрот њиховом односу према религији, протеривање избеглица је било осмишљено у складу са религијама других народа тако да су све битке биле обележене верским празницима које су славили 'Они'.

Комунизам се одбацује и враћаш се својој вери. Светиње се обнављају, људи се враћају Цркви. И доста народа да је окренуло ка том верском. Црква није била толико нападана. Да знаш из које вере и народу припадаш. Да имаш славу и којој Цркви припадаш. Мислим, ком народу. Пуно народа је прихватило. 17. марта манастир Дечани нису дирали, они су то одма заштитили. Одма су Италијани запосели манастир Високи Дечани и Пећку патријаршију. Девич је запаљен! Грачаницу нису могли да руше! Цркве су рушили и палили. 135 сакралних објеката је срушено. Урошевац, Митровица, где нема више Срба. Јединствено, црква и цамија једна до друге, а црква спаљена (смеје се). Значи ми њихово нисмо уништили током рата, а они чим су дошли спалили (смеје се) и тако. Једино који су заштитили сакралне објекте су Италијани. Било је и Италијана, Немаца, онда су дошли и остали, Швеђани, Немци. Приштину су држали Швеђани и Норвежани.

Прихватио сам обнављање споменика на коме је велики крст. Били смо имућна породица и обновили су крст, виши од два метра. Овде почива Јово Тубић, то је мој прадеда, рођен л. Г. 1850. преселио се у вечност 21. октобра по старом календару 1918. и ништа више. Кумови су нас венчали у цркви и сад тај натпис мога прадеде.

Сви би у Европу, а нико неће са сиромасом да прича, сиромасу да помогне. То није пријатељски према човеку-раднику, овај капитализам нигде није овако суров! Али ова вера нас учи да се не бунимо, кад нам смање плате и без пара за храну. Приметио сам да муслимани воле да читају Достојевског, и та душа жели православље, то је још један доказ! То је Божије дело, да нас обори, па да нас дигне. Сви ти путеви имају странпутице, треба човек да буде верник, а не фанатик! (смеје се) Отвориле су нам се очи, престали смо да трчимо за материјалним, а више за духовним. Ми смо венчани у цркви и ту цркву смо ми избеглице саградиле! Тако да и ми доприносимо држави која нас је примила!

Испитаници не желе да се то што се десило њима догоди било којој другој нацији тврдећи да је најбољи начин помирење.

Човек жели само да иде напред, да гледа на светло, али то ће га увек негде враћати како је он то преживео.

Закључак

Истраживање је спроведено на терену, централна пажња посвећена је језику, рат се посматра као скуп динамичких интеракција. У први план је стављен наратив, односно идентитет људи, а у други статистика. Сам човек је центар сопственог језика. Прича почиње заплетом, а њено средиште је покушај људског предвиђања и покушај разрешења.

Испитаници за рат користе синониме попут 'игре' или 'ратног циркуса', а пуцњаву доживљавају као компјутерску игрицу, па и нападе непријатеља доживљавају као 'потезе'. Наратив је оријентисан ка прошлости, али је за избеглице смислен. Заплет се састоји од напада непријатеља на њих саме, затим њихове последице и њихове реакције. После тога настаје стање конфузије и немогућност осмишљавања даље животне приче. Религија се посматра као наиндивидуална матрица значења. Социјална конструкција се састоји од особа које актери слободно бирају. Емоције у говору подразумевају унутрашња стања насупрот спољашњем понашању и подразумева нетолерантност избеглица на кршење хуманости у складу са Божијим заповестима о убијању, крађи и жељи за туђом имовином. Избеглице нису имале много могућности избора већ су као субјекат били у одређеној позицији. Они себе у интеракцији са другима доживљавају као 'разочаране', 'преварене' и 'верне'. Сопствени наратив нас најпре убеђује у њихову истинитост. Тип узрочно-последичне везе се остварује на тај начин да се први део реченице увек односи на нешто позитивно, да би одмах затим други део реченице објашњавао нешто негативно, односно време између два позитивна догађаја. На пример: прво нападају непријатељи, испитаници реагују, ако не буде било позитивног исхода, следиће туга-злочин-убиство. Супротно од научног начина сазнања су жеље, потребе и циљеви избеглица. Они теже да раде ствари током времена. На свом путу наилазе на препреке везане за религију: комунизам и змија на путу до цркве. Помињу и своје остварене и неиспуњене намере. Наративом осмишљавају себе и свет око себе. Животна прича се гради на основу културно-симболичких средстава. Њихове приче су продужетак наратива сопствене културе. Карактеристике главних личности су углавном јунаштво, одважност и помагање другима. Најважније личности са којима се идентификују су верски функционери и свете личности. Верски функционери су важне личности које утичу на радњу и циљеве избеглица. 'Значајни други' су верски функционери, верска заједница и они са којима су свакодневно у комуникацији. Они пружају подршку избеглицама и прихватају их као припаднике нацији и религији. Животна прича се посматра као стратегија да се изађе на крај

са процесом промена. На њиховом примеру може се утврдити благи степен посттрауматског стресног поремећаја, посебно код испитаника који су обављали државне послове у болницама и МУП-у и који су директно на радном месту били изложени нападима. У зависности од степена изложености јављају се кошмари о нападачима, код млађих је то депресија, а код најизложенијих висок степен нервозе.

Колегиница ме пита: 'Шта ти је што си нервозан?'

Ја јој кажем: 'Не знам, сестро, како да ти објасним!' (смеје се)

Срби у Босни и Херцеговини нису придавали вредност етничком идентитету, већ ту тога постали свесни тек у додиру са другим народима после пада екумене. За разлику од њих, Срби из Хрватске су чували свој национални идентитет, како припадност српској нацији, тако и црквене обичаје попут: крштења, веридбе и венчања. Етничко идентификовање се јавља у тренутку сазнања да почиње рат и поставља се дистанца од свега што није део 'Ми' групе. Међутим, минимум међународне сарадње за време рата и даље постоји, када су у питању животи оних са којима су се дружили у екумени. Етничка везаност се посебно испољава код испитаника мушког пола посебно се истиче везаност према нацији, ћириличном писму, држави и религији. Осим етничке, испитаници осећају и општељудску везаност и бригу за јавно добро и да су спремни на сарадњу ради међународне добробити. Испитаници немају етноцентрични поглед на свет те група 'Ми' подразумева верску групу и пријатеље друге националности који су им помогли да изађу из земље, док група 'Други' подразумева непријатеље који их терају и дискриминишу без обзира на то да ли су исте или друге националности и да ли су у Србији или у земљи из које су протерани. На основу националне идеологије испитаници нацију посматрају као традицијску културу, а не као државу. По аналогном и дигиталном принципу систематизације људи унутрашњи позитивни су верници, унутрашњи негативни су нехумани људи Србије, спољашњи позитивни су помоћници друге нације, док су спољашњи негативни они који су желели етнички чисте државе и изазвали рат. Искуство избеглица се разликује у односу на све друге који су рат доживели само преко медија.

Никола се играо са Миланом и купио му пушку и каже ићи ће они у рат. Кад је Милан рекао да ће бити рата и да ће пуцати, ја му кажем: 'Да ти мама нешто каже: Рат је најгора ствар која људима може да се деси. Твоја мама је доживела рат, а твој тата је само гледао на телевизору.'

* * *

Литература:

Даниловић-Христић, Наташа (2012), „Безбедност жена у савременом јавном простору Београда и допринос феминистичких студија аспекту урбане безбедности“, *Токови историје* 3/2012, 381–404.

Дејзинг, Гер (2005), *Религија и идентитет на Косову*, Београд: XX век.

Kuburić, Zorica (2010), „О могућностима изградње међусобног поверења на Балкану“, *Опасна сјећања и помирење: контекстуална промишљања о религији и постконфликтном друштву*, ур. Никола Кнежевић, Срђан Сремац и Зоран Гроздановић, Ријека: Ex Libris 357–374.

Кубурић, Зорица (2010), *Религиозност у Србији*, Београд: Хришћански културни центар.

Nedeljković, Saša (2007), *Čast, krv i suze*, Београд: Златни змај.

Орачић, Горан; Видакović, Ивана; Вујадиновић, Бранко (ур.) (2005), *Život u posleratnim zajednicama*, Београд: IAN Међународна мрежа помоћи.

Pavlović, Jelena; Džinović, Vladimir; Milošević, Nikoleta (2006), „Теоријске претпоставке дискурзивних и наративних приступа у психологији“, *Психологија* 39 (4), 365–381.

Ribić, Vladimir (2006), „Stef Jansen: Antinacionalizam“, *Etnoantropološki problemi* 1, 215–217.

Ribić, Vladimir (2007), „Амерички антрополози у рату“, *Antropologija* 3, 40–48.

Sremac, Srđan i Radić, Tatjana (2010), „‘Bio sam navučen’ – Трансформативно искуство бивших зависника: Улога наративног идентитета, религијске конверзије и социјалне подршке у процесу рехабилитације“, *Antropologija* 10, sv. 3, 49–71.

Sremac, Srđan i Beuk, Sergej (2010), „Религија, духовност и посттрауматско сећање“, *Опасна сјећања и помирење: контекстуална промишљања о религији и постконфликтном друштву*, ур. Никола Кнежевић, Срђан Сремац и Зоран Гроздановић, Ријека: Ex Libris, 269–284.

Жикић, Бојан (2011), „Друштвени чиниоци здравствене вулнерабилности маргинализованих друштвених група“, *Етноантрополошки проблеми*, год. 6. св. 3, 783–805.

Жикић, Бојан (2007), „Антрополошко проучавање маргиналних друштвених група: методологија теренског рада“, *Гласник Етнографској музеја у Београду*, 71, 39–52.

Жикић, Бојан (2005), „Етнокултурна дуалност и (етнички) стереотипи“, *ГЕИ САНУ*, LIII, 67–81.

Жикић, Бојан (1997), „Културни херој као ‘морални трикстер’: Свети Сава у усменом предању Срба из БиХ“, *ГЕИ САНУ*, књ. XLVI, 123–128.

Примљено: 3. 6. 2015.

Исправљено: 12. 6. 2015.

Одобрено: 10. 7. 2015.

WAR TRAUMA AND BECOMING ORTHODOX: ANALYSIS OF NARRATIVES OF REFUGEES

Anja Abramović

The New Balkans Institute

Belgrade

Summary: *This paper deals with refugees. Social support is a final key to get over trauma. Becoming a part of church helps them to live with no fear and with security. Analysis of narratives gives us a story about trauma, culture shock and spiritual transformation.*

Key words: *narrative, war, trauma, memories, refugees.*